

כתובות המשתתפים בחוברת זו:

ד"ר שלום אלבק, רח' בן-לברט 1, ירושלים. — ד"ר צבי אנקורי (האוניברסיטה העברית), תלפיות, ירושלים. — ד"ר ישראל לוי, סמינר אורנים, דואר קרית טבעון. — דניאל לייבל, שדרות בן-מימון 29 (אצל ברוד), ירושלים. — הרב דוד צמח, שיכון ההסתדרות, שלב ב, 266, חולון. — ד"ר גד בן-עמי צרפתי (האקדמיה ללשון העברית) רח' המלך ג'ורג' 5, ירושלים. — ד"ר רות קסטנברג-גלדשטיין, רוממה, פלמ"ח 18, חיפה. — אלכסנדר רופא, רח' בנימין מטודילה 34, ירושלים. — פרופ' ת. שירמן (האוניברסיטה העברית), רח' בנימין מטודילה 16, ירושלים. — Rabbi Dr. I. H. Levine (Rabbi Paarl Hebrew Congregation), 28 Verster St., Paarl, South Africa

סיומו של תהלים פרק פ

לכבוד מורי ורבי פרופ' י. א. זליגמן

מאת אלכסנדר רופא

בפרק פ שבתהלים עומדים אנו לפני צירוף של סוגיות אשר העסיקו את חוקרי המקרא ומפרשיו לדורותיהם¹, ואם באנו עתה למלא אחריהם בניתוח חלק מן הפרק הזה, אין זאת אלא מכיוון שנדמה לנו כי יש בידינו פתרון משביע רצון וסופי לאחת הבעיות שבפרק, ואילו ביחס לבעיות האחרות נוכל לבסס פתרונות אשר כבר הוצעו עליידי קודמינו. מובן מאליו, שלאחר כמאה שנה של פרשנות ביקורתית מודרנית במקרא אין בכוונת מאמר זה לסלול דרך חדשה מכול וכול בביקורת הטכסט הנתון — אלא רק, תוך עיון מרוכז בקשיים ובפתרונות שהוצעו להם ושעוד ייתכנו, להגיע להצעה האופטימאלית של שחזור הטכסט במקום שנפגם.

שלוש הן הפרובלימות הטעונות ליבון בפרק זה: בעית מבנה המזמור — היינו: הבתים שלו והפסוק החוזר המבריא אותם, הבעיה הטכסטואלית-פרשנית המהריפה בייחוד בסיום הפרק, ובעית זמן כתיבתו של המזמור, כפי שאפשר לברר אותה לפי הרמזים הפזורים פה ושם לאורך כל הפרק. נראה בהמשך, ששלוש הסוגיות האלה שזורות זו בזו ופתרון אחת מהן מתקשר ממילא בפתרון האחרות.

א. המבנה

במצבו היום מחולק המזמור לשלושה בתים אשר בסופם פסוק חוזר דומה בצורתו ושווה בתוכנו: הבית הראשון — פס' ב—ד, הבית השני — פס' ה—ה, והבית השלישי — פס' ט—כ. צורתו של הפסוק החוזר שונה מפעם לפעם:

פס' ד: אלהים השיבנו והאר פניך ונושע.

פס' ח: אלהים צבאות השיבנו והאר פניך ונושע.

פס' כ: ה' אלהים צבאות השיבנו האר פניך ונושע.

הפרשנות היהודית המסורתית ראתה את ההבדלים שבפסוקים האלה כמכוונים, ומצאה בכך רמזים לפי טעמה, אם לעניין נושא השיר, אם להקשר רעיונותי או להשתקפות עצמת

1. נאחרונה כתבו על פרק זה: H. Heinemann, The Date of Psalm, 80, ברבעון JQR, נדך מ (1950), עמ' 297 ואילך; וכן O. Eissfeldt, Psalm, 80 בספר היובל לאלט (Alttestamentliche Studien), 1951. בשני המאמרים האלה ימצא הקורא פרוט ביבליוגרפיה רחב לפירושים וחקירות קודמים עם סקירת דעות וביקורתן. לרשימות אלה יש להוסיף את מאמרו של ב. דינבורג ב"ירושלים לזכר א. מ. לוז", חרפ"ח: "פרק בתהלים מזמנו של הושע בן אלה", ואת דברי י. קויפמן ב"תולדות האמונה הישראלית", ספר ד, עמ' 147—149, וראה עוד להלן הערה 20.

של החרוץ וחתימת הבית⁹. נראה לנו, כי כל הניסיונות האלה לקביעת צורת המזמור נדונים לכישלון מראש באשר הם מניחים כמובנת מאליה סימטריה מסוימת בצורת המזמור בלא לבדוק תחילה אם דבר זה הוא הכרח בשירה המקראית בכלל, וכן באשר אין הם מנסים להיאחז ולהיעזר בהבחנת סגנוניות ותוכניות שהן בעצם עיקר לחלוקה ממין זה.

הבתים בפרק פ חופפים לתוכנה של הקינה ולמוטיבים השונים שלה. הבית הראשון (פס' ב-ד) הוא פנייה לאלהים שיופיע וילווה את צבאות ישראל לניצחון וישועה; בית זה משמש פתיחה לעצם השיר. הבית השני (פס' ה-ח) הוא תיאור אסונו של עם ישראל לאחר שאלהים עזב אותו ומסרו לידי שונאיו. בבית השלישי, המתחיל בפס' ט, חוזר התיאור היסטורי שבבית השני, אלא שלפניו הוקדם תיאור העבר: ימי היציאה ממצרים, כיבוש הארץ, ההתנחלות, וכולו ניתן בלשון אליגוריה של גפן שעם ישראל נמשל אליה.

בית זה בהכרח ארוך יותר, באשר הוא מקיף פרטים היסטוריים מרובים וכן משום שהוא מליביש אותם בלשון עקיפה סמלית. לא ייתכן לחלקו לשניים, כי כל הכנסה של הפסוק החוזר באמצעיותו היתה שוברת את האליגוריה של הגפן עוד בתחילתה, ולא עוד אלא שהיתה צורמת מבחינה תוכנית; לתוך תיאור הניצחונות וההתפשטות כיצד ייתכן לשלב את התחינה הנואשת, את פנייתו של עם אובד לעזרה?

היכן מסתיים בית זה? תמונת ההרס והשרפה עוד מופיעה לכאורה בפס' יז¹⁰, אולם נכר בפסוק טוב מופיע מוטיב חדש — מתחדשת בקשת הישועה שזיינה את הבית הראשון: "הבט משמים וראה" אופייני לסגנון הקינות ומופיע גם בישיעה סג, טו ובצורה קצת שונה באיכה ה, א. בשני המקומות הוא בא כפתיחה. יעניין אותנו בייחוד המקביל המדויק בישיעה סג, טו — גם שם לפנינו פתיחה לעניין חדש — לאחר שבקטע הקודם של הקינה (פס' ז-יד) בא תיאור "חסדי ה' ותהילות ה'".

בפרק סג, טו מתחילה בקשת ישועה מעורבת בתיאור ההווה. האנלוגיה אומרת שגם בפרקנו נפתח במשפט "הבט משמים וראה" עניין חדש ובית חדש, ומכאן ראייה כי טוא הוא באמת צורה מקוצרת מלכתחילה ומשובשת לבסוף של הפסוק החוזר. צורת השיר מתחילה בכך להיראות ברורה יותר: פס' ט — יד הם הבית השלישי הכולל תיאור אליגורי של העבר וההווה של עם ישראל, ואחריהם באה החתימה הרגילה. ברם, עדיין אין פתרונו שלם, שכן עדיין לא ברורה לנו כהלכה מהותו התוכנית של הבית האחרון. ואם אמנם קבענו את סוף הבית השלישי בעזרת הבחנה סגנונית בתפקיד שממלאת הקריאה "הבט משמים וראה", עדיין לא השגנו בכך הכרעה גמורה כי לא סייגנו

9. O. Eissfeldt במאמרו (ראה למעלה, הערה 1), אייפלדט מוחק את פס' טו ב, שכן לדעתו זוהי כפלה של יח ב שנשתרבה לכאן. לפי דעתו נחוצה כאן חתימת בית ארוכה בכפליים, כיוון שגם הבית השלישי עצמו כפול באורכו משאר הבתים.

10. וכבר הרגיש דוהם (עיין למעלה, הערה 6), שפס' יז מהווה קושי בהקשר העניינים וביקש להעביר אותו כמה פסוקים קודם, אלא שאין זה נחוץ — וראה להלן.

11. W. Staerk, 1899, Psalmen, Duhm: 145-143. שטרק עצמו מביא בהשבוך כאפשרית את חזרת החרוץ גם אחר פס' יא. ובעקבותיו E. A. Heslie בספרו The Psalms, 1949, עמ' 244 ואילך.

12. R. Kittel, Die Psalmen, 1922, עמ' 268 ואילך. ICC, Briggs, עמ' 202.

Verse Block 2

interf

History of the text

why be exact?

more motivated by a distinct formal element of recollection? vs. complaint

התפילה והדרגתה בסגנונו², אולם ביקורת מדעית לא תוכל לקבל פתרונות אלה. הצירוף "אלהים צבאות" ("אלהים" בצורת הנפרד!) אינו מסתבר; מיוחד הוא במינו ומופיע רק כאן ובפרק פד פס' ט, בגלל העריכה ה"אלהיסטית" של ערקים מב-פד, השם מעיקרו היה "ה' צבאות", ומשמעותו מיוחדת במינה בהיותו משפט טפל מורכב מופעל ומושא³.

את הצירוף שבפס' ה; כ: "ה' אלהים צבאות" יש להבין, לאור העריכה⁴ ה"אלהיסטית" הנזכרת, כטכסט מורכב משתי גרסות: "ה' צבאות" ו"אלהים צבאות" (גרסה משנית שנבעה מהחלפת שם ה' בשם "אלהים") ושתי הגרסות לוכדו יחד על-ידי המעתיק בטכסט של המסורה⁵. צורתו הראשונה של הפסוק החוזר אינה אפוא אלא: "ה' צבאות השיבנו האר

פניך וישוע" ב כל סיומות הבתים. אורכם השונה של הבתים במזמור העסיק הרבה את הפרשנים הביקורתיים. בפס' טוא: "אלהים צבאות שוב נא" ראו כבר צ. פ. חיות, דוהם ושטרק⁶ שיר של החרוץ החוזר; ברם ראיות של הכרעה לכך לא יכלו להביא, ועל-כן עלו הצעות חדשות לחלוקה שונה של בתי השיר על-ידי הכנסת הפסוק החוזר במקום אחר. אלה הציעו להכניסו אחרי פס' יב, למחוק את טוא ולהכניסו שוב אחרי פס' טז⁷; אלה מכניסים אותו אחרי פס' יא, נוסף למציאותו בפס' טוא⁸; ובאחרונה כבר היה מי שהתייחס מכל תיקון וראה בפס' טו+טז צורה מיוחדת

2. ראה לפי סדר הנימוקים שבפנים: רש"י לפס' א; כ; ר' אברהם אבן-עזרא לפס' כ; ש. ז. פינט; פרוש על תהלים, ציריך תרצ"ג, עמ' 115, הערה 1. והדברים מעניינים אם גם לא מסתברים; במצבו היום מופיע בשיר "ה' אלהים צבאות" כבר בפס' ה, ופס' טו מפסיק שוב את ההדרגה/יעיין בפנים.

3. Ruben בספרו Recensio und Restitutio, לונדון 1936, עמ' 96-110 (Über den israeli-tischen Gottesnamen) רואה בשם ה' צורת הפעיל משורש "היה"; הצירוף "ה' צבאות" פירושו לדעתו, "מוציא את צבאותיו". לנרדפות הראשונות של היה-יצא מביא רובן את הראיות הבאות-שמ"ב ז, יב: "אשר יצא ממעיד", לעומת תרגום השבעים שם ובמקביל בדה"א יז, יא: "אשר היה ממעיד"; ההקבלה הדומה מאוד לכך בין בר' יז, ו לבר' יז, טז. במקומות הבאים מתפרש שורש "היה" בנטייתו השונות כנרדף ל"יצא": בר' לה, יא; זכ' ב, י; יא; יד, ה; דב' כה, ה; ואולי גם במ"א. ג בהשוואה לפס' ז, שם; וראה תרגום השבעים לפס' ג. עניין זה שנית מפי פרופ' וליגמן.

וראה את מאמרו "מחקרים בתולדות נוסחת המקרא" תרביץ כה, עמ' 129.

3. ד"ר ש. טלמון מעיר לי שאין "עריכה" זו אלא תהליך ארוך בו ניתנה העדפה לטכסטים שהם בהם השם "אלהים" או ששם הויה הוחלף בהם ל"אלהים"; אחרת אין להבין את שמות הויה הרבים שנמצאים בקבוצת פרקים זו, ונראים לי דבריו.

4. להסברת תהליך זה ודוגמות לרוב מן המקרא ראה באחרונה ש. טלמון "כפילי גרסה", הוצאת מפעל השכפול, ירושלים תשט"ז.

5. נראית לי יותר צורה זו מבחינה סגנונית מאשר "השיבנו והאר פניך", וזוהי דיטוגראפיה כתיבה.

6. צ. פ. חיות, ביאור לתהלים: W. Staerk, 1899, Psalmen, Duhm: 145-143. שטרק עצמו מביא בהשבוך כאפשרית את חזרת החרוץ גם אחר פס' יא. ובעקבותיו E. A. Heslie בספרו The Psalms, 1949, עמ' 244 ואילך.

7. R. Kittel, Die Psalmen, 1922, עמ' 268 ואילך. ICC, Briggs, עמ' 202.

look up usage

this out of order is resolved by the invocation approach.

Note that God's name is absent from the psalm except for the refrain and v65

this is not a poem if one accepts the name! the whole v. is stronger while the invocation name stays the same.

[4]

את גבולותיו של בית זה לגבי הבית הרביעי מבחינה תוכנית, שכן פס' יז נראה כחוזר לתיאור האסון שבסוף הבית השלישי. לשם הכרעה בעניין זה נצטרך לפנות תחילה לניתוח הטכסט שבפס' טוב-יט.

ב. הטכסט בסיום הפרק

תיבת "וכנה" בפס' טז היא יחידה במקרא ויש לה היסטוריה פרשנית שלמה. נסיונות התיקון של החדשים אינם מסתברים כלל—דווקא הקושי שבביטוי עלול להעיד על אותנטיות והכ' הרבתי אינה מלמדת שהיא תוקנה אלא, להפך, מוכיחה על רצונם של סופרים להטעים את צורתה של התיבה ולמנוע שיבוש¹¹. מן הפירושים נזכיר את אבן ג'נאה, אשר פירש כנה=גנה (בחילופי היגוי של ג-כ), את אבן-עזרא שקרא אותה בבינוני: "כנה—תואר לגנה או לגפן שהיא מכוננת" (ועל-כן קרא בכ' קמוצה ונ' רפה) והמשיך את כל המשפט אל "ופקד", ואת ר' יהודה הלוי אשר ראה כאן ציווי משורש "כנן" בפועל, ואת הדגש הסביר כקונטראקציה של שתי נ' רפות¹². בקריאת התיבה כציווי על דרך כננה קדמו לר' יהודה הלוי השבעים שתרגמו: *κατάγραφαι*; אך נראה להלן שגם הם לא היו הראשונים בקריאה זאת, וקדם להם הרבה מקור אחר בעל סמכות יוצאת מן הכלל לגבינו.

check Cambridge

כבר צ. פ. חיות בפירושו לתהלים¹³ שם לבו להשפעת פרק פ על פרק פט; בעיון מדויק הרגיש בתלות של מחבר פרק פט בפרקנו. הראיה שהביא כדאי שנציגנה בהרחבה כיוון שיש ללמוד ממנה הרבה:

פ, יג: למה פרצת גדריה
פט, מא: פרצת כל גדרתי
שמת מבצרי מחתה.
וארוה כל עברי דרך.
פט, מב: שסוהו כל עברי דרך
היה הרפה לשכניו.

חיות מעיר לכך, כי קל להוכיח את מוצא המליצה מפרק פ, באשר בו היא נמצאת בסביבתה הטבעית (משל הגפן), בעוד שבפרק פט היא מנותקת מסביבתה. מה שלא הכיז חיות או נמנע מלהכיר נוכל אנו להשלים: התלות של פרק פ בפרק פט אינה בעצם תלות לשונית (להפך, מבחינת הלשון דומה כאילו מנסה מחבר פט לפשט את ביטויי פ ולהחלישם בשגורים יותר)¹⁴, אלא זוהי תלות מחשבתית: הוא מצטט את פרק פ כצטט סמכות מוכרת.

11. נגד Schmidt בפירושו לתהלים, 1934. מקרים דומים של אות רבתי הבאה לשמור על נוסח לבל תשתבש בדב' ו, ד: "אחד" (ולא "אהר") וביהו' יד, יא: "ככחי" (למנוע האפולוגראפיה).
12. ביהס לשלושתם עיין בפירושו של אבן-עזרא לכתוב.
13. ראה בפירוש שהזכרנו בהערה 6, במבוא לפרק פ, מעניין כי שטרק בספרו מרגיש אף הם בהשפעת פרק פ על פט, אך מנסה לעקוף עובדה זו ומתרצה בשפה רפה, והכול למען שיטתו-קביעת תאריך מאוחר לפרק פ.
14. "שסוהו" תמורת "ארוהו", "ארה" הוא ביטוי נדיר במקרא כנראה בהוראת קיצוץ ענפים (ראו

[5]

נבואה עתיקה, שיר שגור או מקור ספרותי קלאסי, והוא למעשה דורש את הכתוב מפרק פ על גיבורו שלו, על מלך מסוים מבית דודי¹⁵.

עוד אנו קוראים בפרקנו (פס' יב): "תשלח קציריה עד ים ואל נהר יונקותיה"—ובפרק פט, כו: "ושמתי בים ידו ובנהרות ימינו", גם כאן¹⁶ נותן פרק פט נמשל למשל שבפרק פ, אלא שאינו מצטט את המשל עצמו כמו למעלה. גם הפעם נשתנה הנמשל; תיאור ההתפשטות האורגנית של עם ישראל נהפך אצל המחבר המאוחר יותר עניין לכיבוש והשתלטות על עמים אחרים¹⁷.

בפרק פט נשתמרו לנו עוד מעקבותיה של אותה השפעה שכבר הוכחנו והגדרנו למעלה, דווקא עקבות כאלה שיכולים לעזור לנו בשחזור הטכסט בפרק פ, בפס, כא אנו קוראים על נצר בית דוד: "אשר ידי תכון עמו אף זרועי תאמצנו". השוואת פסוק זה ל-פ, טז מגלה שלושה אלמנטים לשוניים משותפים לשני הפסוקים—הפעלים "אמץ", "כנן" ו"זרוע-יד", שם סינונימיים ל"ימין"¹⁸. זוהי עדות נוספת להשפעת פ על פט, אשר כבר הוכחה בלאו הכי, אך מה שחשוב יותר לענייננו הוא שבמקרה זה מתבררת לנו קריאתו של מחבר פט כ-פ, טז: את התיבה "וכנה" הוא קרא כפועל וממילא (בהתאם לקונטכסט בפרק פ) כציווי טאורן, ברם, בכך לא סגי; בירור הטכסט של פרק פ יכול להתקדם צעד אחד קדימה בעזרת עדות פרק פט.

כבר מוזמן הושם לב להקבלתם של הצאי הפסוקים טוב ויחב בפרק פ, והחדשים שאפו למחוק אחד מהם¹⁹; ברם, ללא אסמכתה זולתי הדמיון; אנו נשווה את שני הפסוקים בשלמותם זה לזה וניעזר בהשוואתם על-ידי פט, כב:

ישעיה כו, יד), ולא קטיף כבשירי-השירים ה, א. ואולי כך גם "גדרתי" (צורת רבות 7 פעמים במקרא) תמורת "גדריה" (צורת רבים, רק כאן ובאיכה ז, יא).

15. לתחילת דרש הכתובים במקרא ראה את מאמרו של פרופ' י. א. זליגמן, אשר מסקנותיו השפיעו הרבה על נקודה זאת של עבודתי: Voraussetzungen der Midraschexegese ב-*VT, Suppl.* 1953.

16. כאן תיתכן גם השפעת פרק עב על פט; פס' ה, שם: "וירד מים עד ים ומנהר עד אפסי ארץ", אולם נוטה אני להבדיל בין שתי הסיסמות, האחת משותפת לפרקים פ, פט שיסודה ים-נהר, והשנייה בתה' עב, ח, זכ' ט, י: שמ' כג, לא; שיסודה "ים עד ים ונהר עד אפסי ארץ" או "מדבר ועד נהר"; ועל כן גדולה יותר קרבתו של פרק פט לפרק פ.

17. פרופ' קויפמן (בשיחה פרטית) מדגיש בנקודה זו שבפרק פ מדובר על התיישבות ובפרק פט על כיבוש, דבר שאני מסכים לו בהחלט. אולם דווקא זהו האפייני לדרש, שנכנסות בו מגמות חדש במקום כוונות הנדרש.

18. דוגמות לנדרפות זו הרבה, וכולן בשירה, החל משירי העלילה האוגריתיים. ראה מ. ד. קאסטון, *האלה ענת, ירושלים תשי"א*, עמ' 25, בו נמנות תשע דוגמות מתוך שירי עלילה שונים. ובתנ"ך ראה יש' מה, יג; תה' כא, ט; כו, י; עד, יא; צה, א; קלה, ז; קלט, י.

19. ראה למעלה, הערה 9.

[6]

פ. טז : וכנה אשר נטעה ימינך ועל בן אמצתה לך.
 פ. יח : תהי ידך על איש ימינך על בן אדם אמצת לך.
 פט. כב : אשר ידי תכון עמו אף זרועי תאמצנו.

אלמנטים משותפים ל-פ, טז ו-פ, יח מופיעים גם בחצי הראשון של הפסוקים, כפי שמתברר על-ידי עצם הצגתם, ובאמצעות פט, כב מתגלה ששני הפסוקים אינם אלא תולדותיו של פסוק אחד. שהרי שלושה זוגות נרדפים עולים לנו מן ההשוואה: "כנן-אמץ"²⁰, "איש-בן", "יד-ימין". הנרדפות הראשונה עולה לנו מ-פ, טז, אולם מאחר שצורת הציווי המוארך היא המקורית ב-פ, טז, כי "וכנה" נמשך אל "הבט ... ופקד" שבפס' טו, עליו להניח כי גם הנרדף "אמץ" בא מלכתחילה בציווי מוארך ועל-כן "וכנה-אמצה"²¹. הנרדפות השנייה "איש-בן" עולה במישרין מפס' פ, יח ומוצאת לה חיזוק ב-פ, טז (אותו "אשר נטעה" אינו כנראה אלא גלוסה ל"איש") ובכך ש"איש" ו"בן" הם נרדפים ומתחלפים בהתמדה בספרות המקרא²². הנרדפות השלישית "יד-ימין" אף היא מושרשת במקרא²³ ומופיעה כאן ב-פ. יח ובצורה קצת שונה ב-פ, טז. אולם "איש" ו"ימין" הורכבו יחד כמחצית הראשונה של פ, יח ל"איש-ימינך", מה יהיה הנרדף לביטוי זה בצלע המקבילה על כורחך תאמר: "בן-ידך". ובהשלמת הפעלים ששחזרנו לעיל נקרא תמורת פ, טז/יח: "וכנה איש ימינך וכן ידך אמצה לך".

Loss of transition to final

20. הפעלים "כנן" ו"אמץ" כאן בהוראת "חזק"; בכך נופל הביטוי "אמץ בן" מן המילון העברי המקראי כשם שנופל ממנו "כנה" כמוסב על שתיל או חלק ממנו. ביחס ל"אימץ" מתאשרות כן מסקנותיו של פרופ' טור-סיני מלפני 35 שנה. ראה נ. ה. טורטינינגר, "למחקר הלשון והמקרא" במאסף "דביר", ברלין תרפ"ד, עמ' 61-91, ובייחוד שם, עמ' 71. ושוב בספרו "הלשון והספר", כרך "הלשון", ירושלים תש"ח, עמ' 337-366: "ביטויים שגולדו מתוך טעות"; ושם, עמ' 349-350. בראש עמ' 351: "'אימץ הבן' צירוף שלא היה באיזו הוראה שהיא בלשון קדמונית ובמקומו נתגלה צירוף אחר יפה ומכוון לעניין" (ראה שם, עמ' 355). במקומות המצוטטים הביא פרופ' טור-סיני שתי הצעות שונות לתיקון הטכסט, אף הן בנויות על הקבלה ונרדפויות, אשר לרגלן הגיע למסקנתו על האימץ-בראשונה - תהי ידך על איש
 אמצת לבנו ולא נסוג ממך
 ובשניה - תהי ידך על איש
 אמץ חלך ולא נסוג ממך
 הצעות אלו סבירות הן כל עוד נעדר לנו מכשיר השחזור שרכשנו בתה' פט.

21. ושמא רומזת לכך הה' הנוספת שב"אמצתה"?

22. להחלפת "בן" ב"איש" ראה צירופים כגון: בניחיל - אנשיחיל; בן-בליעל - איש-בליעל; בן-עולה (תה' פט, כג) - איש ... עולה (תה' מג, א). ביחיה שבעליפה העיר לי ד"ר ש. טלמן על הרשימות בעו' ב נחמ' ז. השווה עו' ב, כא, כד, כה, כו, כז, כח, כט, ל, לג - שם מתחלפים "אנשי" ו"בני" באופן הפשי. ועוד ראה בספרו של ד"ר ש. טלמן, "כפלי גרסה", עמ' 40 דבריו בעמ' 39 אינם מכריעים.

23. למעלה, הערה 18.

[7]

"בן ידך" נתקבלה לנו צורה חדשה שאין לה אחות במקרא ומקבילה לה רק אחת: "איש ימינך" שבאותו פסוק ממש²⁴; ברם, דווקא זרות זו יכולה להסביר לנו את השתלשלות השיבושים. כדי להבין כיצד נמסר לנו טכסט כה שונה, עלינו להניח קודם כול שלפנינו מקרה קלאסי של "כפלי גרסה". סופר או מעתיק מאוחר ליכד לנו בנוסח המסורה שתי גרסות שונות זו מזו שמצאן בשני ספרים שונים אשר השתמש בהם בשעת העתקתו²⁵, ואפשר בעצם שהליכוד לא היה מכוון אלא נעשה על-ידי קורא שהוסיף אל תוך טכסט שהיתה בו רק גרסה אחת את הגרסה השנייה שהיתה ידועה לו מספרים אחרים. שתי הגרסות כבר נבדלו מאוד זו מזו, אך נראה מיד כי השינויים שחלו בהן אינם אלא תולדה של תהליך אחד ושל מאבק הקוראים-המעתיקים באותו הקשיים.

בנוסח האחד, זה שבפס' פ, טז, שונה הצירוף "כנה איש ימינך" ל"כנה אשר נטעה ימינך" - גלוסה שנבעה כנראה מהבנה מוטעית של "כנה" כשם-עצם. "בן ידך" היה תמוה מאוד; כבר ראינו שהוא יחיד במקרא, ועל-כן נשמט ממנו הסומך, או גם אפשר ש"ידך" נהפך בעקב דמיון גראפי של כ-מ ל"אדם", ולבסוף נשרה תיבה זו בגלל מעין האפולוגראפיה עם חזילת התיבה "אמצהו" שאחריה. הגלוסה בלשון עבר "נטעה" גררה אחריה את שינוי הפועל "אמץ" מלשון ציווי אף הוא ללשון עבר.

הנוסח השני, זה שבפס' פ, יח, נתקשה אף הוא בדיוק באותם הביטויים "כנה" ו"בן ידך", ועל-כן סיפקה גלוסה תמורת "וכנה" (אף שהבינה אותה כפועל) והחליפה את הסומך "בן ידך" במושג שגור וברור יותר. אולם נראה כי כאן שלטה במעתיק מגמה מיוחדת. הביטויים שהוכנסו לפס' יח - "תהי ידך על" ו"בן אדם" - כנראה אינם מקריים, הם מן השגורים בפי יחזקאל והאפייניים ביותר לסגנונו²⁶. מכאן רגליים לסברה, שאחד מן הנוסחים עבר עיבוד "יחזקאלי" מודע או בלתי-מודע, היינו: סופר מבית יחזקאל תיקן אם מתוך רצון להכניס לכאן את מונחיו של הנביא, או מתוך שגרת לשון סתם בהיותו מורגל

24. אך מצויות צורות קרובות לה, כגון: "אל ידי" וכו' (בר' לא, כט; דב' כה, לב; מי' ב, א; מש' ג, כו; נחמ' ה, ה); חית ידך (ישעיה נז, י); סחורת ידך, סוהרי ידך (יח' כז, טו, כא); צל ידו (ישעיה מט, ב), צאן ידו (תה' צה, ז). בכלם מצרפים ל"יד" עצם שאינו שייך לה מלכתחילה, ואין להשוות לכאן ביטויים כגון "מעשה ידיו", "תרומת יד" וכו', הנובעים במישרין ממצב או פעולה מיטית.

25. בנקודה זו אני מקבל את שיטתו של ד"ר ש. טלמן כפי שניסחה והדגימה בהרחבה בספרו "כפלי גרסה", הנוכח למעלה בהערות 4, 22.

26. "היה יד ה' על" - ביהזקאל שבע פעמים (א, ג, ג, יד, כב, ה, א; לג, כב; לו, א; מ, א). מחוץ לספר יחזקאל רק במל"א יח, מו; מל"ב ג, טו, עו' ה, לא הוא קיצור של "יד ה' היתה עלינו לטובה" ומכאן שונה; ראה עו' ז, ט; ה, יח, כב; נחמ' ב, ה, יח. "בן אדם" מופיע ביחזקאל קרוב למה שניסח, פי כמה וכמה מבכל שאר ספרים. ומה שגם חשוב יותר - כוונת הביטוי: רק בספר יחזקאל ונחלקנו אנו מוצאים "בן אדם" בהוראת - נבחר הקרב אל אלהים. בשאר ספרי תנ"ך (יוצא מן הכלל, כמובן, ספר דניאל) "בן אדם" הוא ביטוי לחולשה, חוסר דעה וריחוק מה'.

[8]

במליצותיו של בן בוזי. ברם, דומה כי בין כך ובין כך העילה לתיקון נמצאה בקשיים שבפסוק ולא במגמתיות המעתיק, ולא מקרה הוא שבפס' יח נשתמרה לנו הנוסחה הטובה יותר מן השתיים.

מצד שני, מעניין ואפייני לתולדות העברת הטכסט, שדווקא הגרסה החלשה יותר והמשובשת יותר היא ששמרה לנו על ביטוי מקורי וראשוני כ"וכנה" — ובמקרה שלנו יש להסביר זאת בקפדנותו של אותו סופר שהטעים כ רבתי.

לאחר שחזרו של הפסוק טז / יח, נפתחת לפנינו הדרך להבנת פס' יז, לריקונסטרוקציה של כל הפסקה ולאישורו של סדר הבתים אשר ערכנו לעיל (סוף סעיף 1). יושם לב תחילה, שפתיחת הבית הרביעי כפי שהצענוה מתאימה לפסוק החוזר שלפניה "האר פניך", ואלו היא נמשכת: "הבט משמים וראה" — המוטיב העיקרי הוא של פני האלהים המביטים באור אהבה על נחלתו. יושם לב מצד שני, שהקטע האחרון של מזמורנו כולל בשלושה מפסוקיו למעשה רק בקשות: "פקד גפן זאת", "כנה איש ימינך וגו'", "תחינו ובשמך נקרא". עוד נשים לב כי בסדרת הבקשות מדובר, לפי הטכסט שלפנינו, רק על ישראל, וחסרות לנו בקשות נגד האויבים, המקובלות בספרות מעין זו. מכאן המסקנות: (א) שבפס' יז: "מגעת פניך יאבדו" אין קביעת עובדה המתרחשת בהווה, אלא גם כן הבעת משאלה ובקשה; (ב) בקשה זו מופנית נגד האויבים ויש בה הקבלה מנוגדת ל"האר פניך ונושע המכוון לישראל"; (ג) בחלק הראשון של פסוק יז מצוי הנושא שעליו מדובר בחלק השני — ועל כן נקרא: "שְׁרַפְיָהּ באש כְּסָחִיהּ מגעת פניך יאבדו".²⁶ מקומו של פסוק זה צריך לבוא אחרי טוב, כי "שרפיה" מתקשר ל"גפן זאת", מצד שני, פס' טז / יח הוא במקומו לפני יא כי כך נוצרת ביניהם המשכיות: "וכנה" — "אמצהו" — "ולא נסוג".²⁷ וכך נקרא:

- טז. הַבֵּט מִשָּׁמַיִם וְרֵא וּפְקֵד גִּפֶן זֹאת:
- יז. שְׂרַפְיָהּ בְּאֵשׁ כְּסָחִיהּ מִגַּעַת פְּנֵיךְ יֵאבְדוּ:
- יח. וְכָנָה אִישׁ יְמִינְךָ וְכָן יִדָּךְ אִמְצָהוּ לָךְ:
- יט. וְלֹא נִסּוּג מִמֶּךָ תִּחְיֶנּוּ וְקִשְׁמֶךָ נִקְרָא:
- כ. ה' צְבָאוֹת הִשְׁיִבֵנו הָאֵר פְּנֵיךְ וְנִנְשָׁע:

והי אם כן תבניתו של הקטע האחרון של מזמורנו הכולל סדרה של בקשות: היוזרות לפני ה', נקמה באויבים, אבדנם, חינוקו של איש-ימין ה' (עליו נעמוד להלן) והחייאת העם כדי שיישאר בנאמנותו לה' צבאות. ברי לנו שקטע זה נבדל לחלוטין מן הקטע הקודם.

26. שרפיה באש כסוחה — הציע גם אהרליך בפרושו לתהלים, 1905, עמ' 94—97, אך בו במקום חזר בו. כסה = כרת ענפים, ואיתו מובן ביש' לג, יב: "קוצים כסוחים באש יצתו", ואין סוזה עניין לכאן.

27. נסוג כמו "נסור", השווה תה' נג, ד; יד, ד. כאן — בקל, עתיד, מדברים. וכך אבן-עזרא: וראה קוהלת יב, ז.

[9]

פס' ט—יד, בכל תוכנו ובפונקציה שלו בשיר. לפנינו על כן שני בתים נפרדים — האחד מוקדש לתיאור העבר וההווה והשני לתיאור התקוות והבקשות לעתיד. לפיכך ראוי לבוא ביניהם הפסוק החוזר כפי שכבר הצענו. בכך יש לנו עתה אישור סופי לקריאת-ההשלמה של פס' טו:

"ה' צבאות השיבנו, האר פניך ונושע!".

ג. הרקע ההיסטורי

במאמר שפרסם בשנת 1950²⁸, ניסה ה. היינמן, לאחר שסיכם ובירר את הדעות אשר הונעו לפניו, לקבוע את זמנו של מזמורנו. דומה שלאחר עבודה מופתית זאת נותר אך מעט לומר בעניין זה²⁹. נראה גם לנו כי אין בשום פנים לאחר את המזמור עד אחרי גלות יהודה, שכן אין במזמור אף רמז לגלות ורקעו הכללי הוא של עם יושב על אדמתו. נכון גם כי ההגמוניה של בית יוסף ואי הזכרתו של יהודה במזמורנו לא יתאימו לימי גלות בבל, כאשר יהודה נהפך, בדרך זיהוי, לשם נרדף לישראל. ועוד נסיף משלנו כי לאחר שהוכחה השפעת תה' פ על תה' פט נעשה עוד יותר קשה לאחר כליכך את תה' פ. שהרי פרק פט עצמו, אם אינו קודם לגלות, הריהו מימי הגלות ממש³⁰, וכפי שאמרנו הוא מסתמך על פרק פ כעל מקור קלאסי וידוע לכול.

גם הדעה שמזמורנו נכתב בימי הושע בן אלה³¹ אינה נראית לנו. אמנם אין לקבל את השגתו של ה. היינמן כי החורבן בימי הושע בן אלה היה חלקי בעוד שבפרקנו מתואר הרס ואסון כללי לכל ישראל; אם באמת נכתב השיר על-ידי משורר ממלכות הצפון, טבעי היה לו לתאר את מפלת מלכות אפרים כאסונו של כל עם ישראל, והרי רוב בניין ורוב מניין ישראל נכלל בממלכה הצפונית. אולם העובדה כי נזכר בשיר (פס' ג) השם בנימין, ועתה ראינו כי למעשה הוא עומד במרכז הבית האחרון, היא קושי בלא תשובה בכל תיאוריה "צפונית".

28. עיין למעלה, הערה 1.

29. למסקנותיו של היינמן בדבר זמנו של הפרק הגעתי אמנם באורה עצמאי עוד טרם קראתי את מאמרו. ברם, מאחר שכבר קדם לי בהרצאת עיקר הדברים, נראה לי נכון לצטט את דעותיו בהרחבה ולהפנות את תשומת-לב הקורא למאמר מצוין זה.

30. ראה י. קויפמן, תולדות האמונה הישראלית, כרך ב, עמ' 202—203, ועמ' 663, הערה 39. קויפמן טעו כי מזמור פט מדבר על חזקיהו, ועל-כך-פנים לדעתו הוא קודם לגלות, כי זאת לא נזכרת בו במפורש. קשה להכריע בעניין. נראה לי כי הגלות נרמזת בביטוי "כסאו לארץ מגרת" (פט, מה). בכל הפרק "כסא" הוא כינוי לשושלת מלוכה (פס' ל: לו). השימוש ההיסטורי במקורות פיוטיים מחייב משנה זהירות. משורר עלול לדבר על העבר בלשון גלויה, ואילו על ההווה בלשון רמז וסמל אשר הוא ושומעיו אשר חיו בו הבינוהו כאילו נאמרו הדברים במפורש.

31. כבר הביעה דינבורג לפני 30 שנה וחזר עליה אייספלדט בשנת 1953 (עיין למעלה, הערה 1) תוך התעלמות ממאמרו של היינמן משנת 1950. בצורה זו אין תימה שאייספלדט עומד במקום שעמד דינבורג לפני 30 שנה.

What an Ego & Kindergarten

באשר לפי כל הידוע לנו נסתפח בנימין לממלכת יהודה וירושלים. ההשראה לתיאוריה זו באה מן הכתובת הבאה בראש השיר בתרגום השבעים: "על האשורים"; ברם ספק אם אפשר להיעזר בכתובות אלה כאמצעי כרונולוגיזציה; אפילו אם בפרקנו אין זה דרש מאוחר, ייתכן שהכתובת מעידה על שימוש ואפליקציה משניים של השיר.

להלן הביא היינמן ראיות לקדמות המזמור:

1. לאחר שסופר בו על העלייה ממצרים ועל ההתנחלות עובר המחבר מיד לתיאור המפלה. ואין כל סיפור מעשה המבדיל ביניהם. טענה זו קשה לראות בה הכרעה גמורה. שוב לפנינו לשון פיוט שאינה חייבת מעצם טבעה לתת תיאור היסטורי נאמן ומקיף, אלא בוחרת לה את האפיסודות והתקופות המתאימות ביותר למטרתה.³⁰ על-כל-פנים נראה גם לנו כי אין בשיר רמז לכיבושי דויד ושלמה — בהתחשב במקראות קרובים נראה כי בפס' יב הכוונה לימותיה ונהרותיה של ארץ-ישראל.³²

2. במזמור אין כל רמז לחטא העם, ופירושו של דבר הוא כי מבחינת השלב האמנותי קודם השיר לתקופת הנובאה. טענה זו נראית לנו במלואה. אמנם נכון כי דבר רגיל הוא בספרות המקראית כי רובדי ספרות שונים בני תקופה אחת מפתחים ומבטאים השקפות שונות על אותה בעיה — ראה מפורסמת לכך הוא השוני בין ספרי תנ"ר' לבין הנובאה בקביעת חטא העם ויחסו לחורבן.³³ ברם, במזמור פ השוני יסודי יותר — הרגשת החטא חסרה כליל! זה כבר לא עניין לשוני בין אסכולות בנות תקופה אחת, אלא לפנינו עולם שונה מעולמם של נביאים וסופרים במאות ה'—הר'. עולמו של תה' פ הוא עולמם של המקורות שעמדו לפני מחבר ספר שמואל, אשר בהבדל מספרי "שופטים" ו"מלכים" אינו יודע כל חטא לעם — לא חטא פולחני ועל אחת כמה וכמה חטא מוסרי.³⁴

3. לשונו של פרקנו מחזירה אותנו בביטוייה לתקופת יציאת הארון למלחמה. הבקשות "הופיעה... עוררה את גבורתך... ולכה לישועתה לנו" יוצרות את הרושם שיציאתו לקרב של האלהים היא ממשית מאוד. אף זאת: האלהים מכונה כאן "יושב הכרובים" — ביטוי הקשור בלא ספק בהיסטוריה של הארון.³⁵ שירה אחת קרובה לפרק פ בפניות כאלה לה היא שירת הארון,³⁶ וגם בה חוזרים המוטיבים של יציאת ה' לקרב, הברחת האויבים מפניו והשבת ישראל — היינו תשועתו. רק בספרי שמואל אנו מוצאים את יציאת הארון

32. ראה ישעיה טו, ה: ירמיה מה, לב.

33. הרהיב על כך את הדיבור בייחוד פרופ' קויפמן במקומות שונים בספרו.

34. ראה קויפמן, שם, כרך ב, פרק ו, בייחוד עמ' 159—161, 176—177.

35. ש"א ד, ד; ש"ב ו, ב. בשאר המקומות נקשר הביטוי למקדש ירושלים: מ"ב יט, טו = ישעיה לו, טו, בימי הזקיהו. במקורות על מלכות הצפון אין רמז לכרובים.

36. במ' ג, לה—לו: קומה (= לכה) ה' ויפוצו אויביך וינוסו משנאיך מפניך (= מגעת פניך יאבדו)

שובה ה' (= ה' צבאות השיבנו) רבבות אלפי ישראל.

military

Argument
insistence [11]

לקרב.³⁷ ואם אמנם מלכות שאול לא היתה בכלל זה³⁷, הרי שדווקא על רקע זה ייתכן להבין את המזמור; הפניות הנרגשות לאלהים כי יצא לפני המחנה צומחות בהכרת משורר המורגל ליציאה זו לפי המסורת, בעוד שמנהיגות העם לא העזה או לא רצתה לסכן שוב את הארון בשדה הקרב.

מסקנתו של היינמן היא כי השיר הוא מימי שאול, ו"איש ימינך" שבפס' יח מכוון אל המלך עצמו. לאחר שחזור הטכסט שערכנו, מקבלים הדברים משקל יתר — לא רק "איש ימינך" הוא כניו לבנימיני³⁸, אלא זה הדין גם ב"בן ידך", שהרי זה מקביל לו בפסוק ונרדף לו בלשון המקרא³⁸. כך עולה לנו גם מברכת משה בפסוק המדבר על שבט זה (דב' לג, יב). נראה ששם נדרש השם "בנימין", או נכון יותר נרדפו "בן יד", בשיטת האטימולוגיה העממית כיד יד ה' — זהו ניסיון אחד מני רבים לתת הסבר לשם³⁹.

כנראה עלינו להניח כי גם במזמור שלפנינו מונח דרש שמות תנ"כי; הפעם נקרא איש הימיני — "איש ימין ה'" ו"בן ידו" מתוך כוונה להדגיש את חסותו של אלהים עליו ואת עזרתו הפעילה של אלהים לבן חסות זה⁴⁰.

אולם בחיר אלהים זה עומד למעשה מובדל מן העם. בפרקנו תואר העם כגפן נרמסת (פס' טז) ובפס' יט עדיין יש בו רגש של ריחוק אלהים ממנו. לעומתו מדובר בפס' יח על "בן יד" זה במונחים של קרבה יתרה ומתמדת אל האלהים. זאת ועוד: בין השמות שבראשית הפרק הופיעו לנו ישראל, יוסף ושלשה שבטים: אפרים, בנימין ומנשה; התמונה היא כי קיימת הגמוניה של בית יוסף בכללו, אך לא של שבט בנימין בתור שכזה.

נראים הדברים כי בפס' יח מדובר באמת על מנהיג אחד מבנימין, בו נתלות תקוות חדשות ומיוחדות — לגאול את ישראל משעבודו ולקרב אותו לאלהים בכוח קרבתו הוא לאלהים. מכל הידוע לנו בספרותנו ההיסטוריוגרפית רק באיש אחד מבנימין נתלו תקוות כאלה — בשאול המלך.⁴¹

דבר זה מסתבר גם לאור השימוש שעשה מחבר פרק פט בפרק פ. שלושה מקורות נוספים מן המוכרים לנו עמדו לפני מחבר פט, והוא השתמש בהם וציטט אותם: ש"ב ז⁴², תה'

37. ש"א ד; ש"ב יא, יא; טו, כד—כו; ש"א יד, יח כנראה משובש וטובה יותר גרסת השבעים: "הגישה האפור", השווה ש"א כג, ט; ל, ז, וראה קויפמן, שם, כרך ד, עמ' 166, ושם הערה 6. לתולדות השיבוש ראה י. א. זליגמן: "מחקרים בתולדות נוסחת המקרא", תרביץ כה, עמ' 123.

38. ראה ש"א ט, א; ש"ב כ, א; גם כאן כמו לעיל "איש" הוא תמורתו של "בן". עיין למעלה הערה 22.

39. עיין למעלה, הערות 18, 22.

40. ראה עוד שופ' ג, טו: "בן הימיני — איש אטר יד ימינו", וכן שם, כ, טו: דה"א יב, ב—ג. במקרה זה הניסיון הוא לדרוש את השם על תכונה גופנית.

41. ראה תה' קי, ה; ישעיה סג, יב.

42. ראה ש"א ח, כ; ט, טז; י, כד; יד, מה; ש"ב כא, ו.

43. השווה תה' פט, כג, כז, לא, לד, ל, אל ש"ב ז, י, יד, טו, טז.

chach
nel
עמ' 110

עב⁴³, תה' קלב⁴⁴. שלושה אלה כולם מקורות מלוכה. כנראה שייכת גם זיקתו של מחבר פט לתה' פ למסכת זאת: הוא השתמש בו כי במסורת ימיו נחשב השיר לשיר-מלך, או נכון יותר: כי השיר נמנה עם קובץ שירה מלכותית, או שירת חצר, שמחבר פט היה מורגל בה ועל כן שיבץ ממנה בשירתו. הדברים עדיין בגדר השערה, אך אם לא טעינו בכך יש לנו ראית סיוע כי תה' פ הושר בתחילה לכבודו של מלך — ולפי תוכנו בא בחשבון רק שאול.

במאמרו ניסה הינמן להלום את השיר לימיו הראשונים של שאול, ערב ניצחון מלכמ על הפלשתים. נראה לנו כי ציורי חוסר הישע בשירנו ובשמ"א יג משתלבים יפה לתמונה שלמה אחת — מה שסיפר המקור ההיסטורי על איך-אוננו של עם חסר ברזל בפני לחציו צייר המשורר בתמונה של גפן מכורסתמת בידי חית יער. אולם ההקבלה אפשרית בעוד פרט אחד — שלושה שבטים: אפרים, בנימין ומנשה מופיעים בפרק פ — אנו יודעים כי זאת בעצם היתה תחילתה המעשית של מלכות שאול, מרכז הארץ, כר פעולתו של שמואל וההתאמה היא כמעט מדויקת: בשמ"א יג, ב מסופר על ארגונו הראשון של צבא שאול: "ויבחר לו שאול שלושת אלפים מישראל ויהיו עם שאול אלפים במכמש ובהר בית אל ואלף היו עם יהונתן בגבעת בנימין". דוק וקרא: אלפים מישראל — כתיב, אלפים איש מישראל — לא כתיב⁴⁵. וכוונת הכתוב היא כי שלושה שבטים היו עם שאול מלכתחילה; השניים שלחו חיל-מצב למכמש (צפון בנימין) ולהר בית אל (גבול אפרים) והם כנראה אפרים ומנשה, והשלישי היה עם בן המלך בגבעת בנימין, והוא כנראה שבט בנימין⁴⁶. כך מתבארת יפה גם כפילות התפיסה שבמזמור פ; מצד אחד מדובר על ישראל כאילו הוא חטיבה אחת, ומצד שני מופיעים שבטים בודדים — אפרים, בנימין ומנשה כיחידים היוצאים למלחמה⁴⁷.

על-כל-פנים, תתקבל השערה זו בפרטיה או לא, נראה לי כי הצלחנו לשחזר מזמור זה למצבו הראשון והצלחנו לאמת את קביעתו ההיסטורית; תהלים פ הוא אחד משירינו העתיקים ביותר שליווה בין ייאוש ותוחלת את עלייתו לשלטון של ראשון מלכי ישראל.

43. ראה י. קויפמן, שם כרך ד, עמ' 663; והשווה לפי הסדר תה' פט, לו—לח אל תה' עב, ה—ו.
 44. את הגדרת נבואת נתן לדויד כשבועה קיבל כנראה פרק פט מפרק קלב; והשווה פט, לה, לו, ג אל קלב, יא; פט, מ, מו, אל קלב, יח.
 45. ותרגום יווני נתקשה והוסיף: τρεῖς χιλιάδας ἀνδρῶν ἐκ τῶν ἀνδρῶν Ἰσραὴλ.
 46. "אלף" בהוראת משפחה או שבט בא במקראות רבים. ראה במ' א, טו; י, ד; לא, ה; יהו' כב יד, כא, ל; שופ' ו, טו; שמ"א י, יט; כג, כג; ישעיה ס, כב; מ' ה, א. ועיין אנציקלופדיה מקראית, ערך "אלוף". גם אם נשמור על ההוראה המספרית, הרי מצאנו במקרא גם מקרים של משלחת שבטית הנקבעת לפי סכימה במספר אלף איש: ראה במ' לא, ד; שופ' כא, י.
 47. זה הניע את פרוס' קויפמן (עיין למעלה, הערה 1) לקבוע את זמנו של המזמור בתקופת השופטים, אך למעשה התפיסה היא לאומית כללית ולא שבטית, ובנוסף ששחזרנו בסעיף 2 טופיע גם חסד המלוכה.

דפים נוספים מתוך ספר "בן-סירא"

מאת ח. שירמן

לידידי ש. ד. גויטיין
 חוקר הגניזה המובהק
 במלאות לו שישים שנה

לפני שנתיים וחצי עיינתי בפעם הראשונה בכתב-יד של ה"סדרה החדשה" (New Series) ההולכת ומוקמת במסגרתו של אוסף טיילור-שכטר. מצאתי ביניהם דף של ספר "בן-סירא" העברי, חלק של ההעתקה המכונה בפי החוקרים בשם כתב-יד B) 1. המשכתי בעבודה זו גם בקיץ 1958 וגם בקיץ 1959 ולאחרונה זכיתי לגלות בקמברידג' עוד דף מתוך כתב-יד B ואף שני דפים מתוך כתב-יד C) 2. חומר חדש זה נדפס להלן והנני מודה בכל לבי להנהלת הספרייה האוניברסיטאית בקמברידג' על שהתירה לי להוציאו לאור.

א

נדמה לי שמן הראוי להקדים למהדורת הטקסטים כמה מלים על מוצאה של ה"סדרה החדשה" בכללה. בראש וראשונה יש להדגיש: המדובר אינו בקטעים מן הגניזה שהגיעו לקמברידג' רק בזמן האחרון, אלא דווקא בכתב-יד שהיו מונחים שם שישים שנה ואף יותר. ש. ד. גויטיין ואני הוצאנו מתוך אותם הארגזים ששימשו מלכתחילה מקור לסדרה הישנה שבאוסף טיילור-שכטר ובאוסף האוניברסיטה (Taylor-Schechter Collection; University) החומר של הסדרה הישנה הוכנס ברובו לקופסות קרטון ובמיעוטו בין כריכות מיוחדות ובין לוחות זכוכית. ואם כי היו בו רבבות של קטעים, הרי מספר דפים גדול בהרבה יותר נשאר בארגזי-העץ שמחוץ לאותה הסדרה. לרוע מזלם מעורבים בכתב-היד האלה כעת בגלי עפר, נלחצים ונדבקים זה בזה, נשברים ומתפוררים. כפי הנראה לא עלה בידי שכטר ועוזריו להתגבר על החומר העצום שנצטבר בספרייה סמוך לשנת 1900. חלק ממנו נאלצו הם למיין בחיפזון וחלק ממנו לא הספיקו בכלל לבדוק כראוי. ייתכן כמובן שהתכוונו לעבור על אחדים מן הארגזים מחדש וכוונתם לא נתגשמה.

אולם אין ספק בכך שהם גם פסלו את תוכנם של ארגזים רבים, ודווקא התגליות שנתגלו בזמן האחרון הוכיחו עד כמה מוטעית היתה הערכה שלילית זו. בוודאי תופסים

1. ח. שירמן, דף חדש מתוך ספר בן-סירא העברי — תרביץ כו, עמ' 440—443, תמוז תשי"ח / יולי 1959.
 2. ישראל לוי קורא להעתקה זו, בניגוד ליתר החוקרים, בשם כתב-יד D. תצלומים משובחים של ארבעת הדפים מתוך כתב-יד ג שנתגלו עד כה ניתנו באלבום בשם Facsimiles of the Fragments of the Book of Ecclesiasticus in Hebrew, מנטס היתרו אוקספורד וקמברידג' 1901. תיאור כתב-יד זה נמצא גם אצל מ. צ. סגל, ספר בן-סירא השלם, מהדורה שנייה, ירושלים תשי"ט (1959), עמ' 52—53.